

Борис Савчук

(Івано-Франківськ, Україна)

НАЦІОНАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА БІОГРАФІСТИКА: У ПОШУКАХ ВИТОКІВ

Цілісне вивчення будь-якого історико-педагогічного процесу і явища потребує з'ясування його витоків і генези. У контексті означеної у назві статті проблеми це передбачає виявлення джерел, що позначали майже тисячолітню ретроспективу зародження і становлення педагогічної біографістики в Україні. При її вивченні спираємося на розроблені сучасними науковцями періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні. Зокрема, О. Сухомлинська представила схему «духовно-інтелектуальної біографії», в якій вона розглядається як специфічний прояв національної педагогічної думки й у своєму розвитку охоплює три великі хронологічні періоди: 1) педагогічна думка Княжої доби і Козаччини (X – XVIIIст.); 2) педагогіка Просвітництва (XIX ст.); 3) педагоги України у XX ст. [7, с. 7].

Враховуємо цей науковий досвід, однак, гадаємо, розробка періодизації історико-педагогічної біографістики потребує більш конкретних критеріїв, адже ретроспектива цього процесу виглядає не такою «щільною» як розвиток педагогічної думки та включає персоналії, що не були педагогами у сучасному розумінню цього феномену.

Витоки і генезу зародження історико-педагогічної біографістики пов'язуємо з періодом IX - 60-х рр. XIX ст. Зважаючи на домінуючі види літературних пам'яток виокремлюємо у ньому такі умовні етапи: а) літописний (XII – XVIII ст., з перервами); б) агіографічний (XI – XVIIст.); в) «джерелознавчий» (XV – 60-ті рр. XIX ст.), що позначається появою біографічних творів, мемуарів, епістолярію, інших артефактів.

Умовним початком української педагогічної біографістики вважаємо відому пам'ятку давньоруської літератури «Повчання Володимира Мономаха» (1116, 1118), яка органічно поєднала автобіографічний і дидактично-виховний компоненти. Спочатку, на прикладі власного життя, князь дає поради своїм дітям, багато з яких залишаються актуальними: «Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня»; «Убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі, годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіться самі, а не давайте сильним погубити людину»; «Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів»; «Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа гине і тіло» і т. ін. Підсумувавши ці моральні настанови, автор переходить до автобіографічної частини, де оповідає численні «походи і лови» та «возсідання на престолі». Так, через власний життєвий досвід князь-гуманіст доводить правомірність своїх

порад, підкреслюючи, що не себе хоче прославити, а лише прагне «добра своїм дітям» [4, с. 454-463].

Цінним інформативним джерелом історико-педагогічної біографістики є князівські життєписи і некрологи, в яких давньоруська літописна традиція представлена через призму життєдіяльності державних діячів. Вони розкривають дидактично-виховні ідеї, які дають уявлення про зміст педагогічної думки цієї епохи. Так, у 1037 р. з'явився літописний звід, де біографічні характеристики князя Ярослава Мудрого ілюструвалися показом його просвітницької діяльності, піклуванням про освіту, гідною поведінкою, що слугувала прикладом для наслідування [1, с. 30].

У «Повісті минулих літ» (1113) заслуговують на увагу представлені Нестором-Літописцем дидактичні аспекти життєписів, як, до прикладу, про особисті чесноти князя Кия. У цьому контексті автор спростовує версію, згідно з якою він був перевізником на Дніпрі та доводиться його шляхетне походження [4, с. 1-178]. Такий же інтерес становлять вміщені у Київському літописі XII ст. життєписи і панегірики, присвячені князям Ростиславу, Ізяславу та Святославу, які наділяються рисами і чеснотами, що мали слугувати за приклад для наслідування підданим [4, с. 178-367].

Велику вартість для історико-педагогічної біографістики має «Волинський короткий літопис» (XIII - XVст.) який репрезентує описи життя і діяльності фундаторів українського національного шкільництва та визначних просвітителів і представників педагогічної думки князя К. Острозького (закінчується похвалою на його честь); Т. Земка, П. Могли, П. Беринди та ін. [3].

Варто підкреслити, що саме давньоруська літописна традиція заклала підґрунтя для вироблення критеріїв класифікації біографічних даних. Ідеться про те, що у представлених життєписах історичні діячі характеризувалися за певною схемою й на основі певних ознак: особливості зовнішності (зріст, риси обличчя, сила тощо); стосунки із оточенням, оцінки перемог і поразок; прояви освіченості (любов до книг, знання законів і мов); риси характеру; поведінка (пияцтво, схильність до розпусти) тощо [1, с. 31]. Ці аспекти варто враховувати в їхніх характеристиках як педагогічних персоналій.

Окремий інтерес становлять козацькі літописи XVII – XVIII ст. (Самовидця, Густинський та ін.), в яких предметно характеризуються характер, вдача, мотиви вчинків історичних постатей. Їхні автори вводять до обігу документи особистого походження – автобіографії, щоденники, мемуари, хроніки, записні книжки, які самі по собі становлять важливі джерела з вивчення біографій і творів учених і культурно-освітніх діячів, що зробили

вагомий внесок у розвиток української педагогічної думки (І. Борецький, І. Вишенський, Г. Смотрицький, Ф. Прокопович, М. Козачинський та ін.).

Доволі виразно «дидактичний» (просвітницько-моралізаторський) і біографічний компоненти проявилися в агіографічних джерелах (житіях) – розповідях про духовних і світських осіб, канонізованих християнською церквою. Структурно вони складаються з трьох частин: 1) вступ – автор висловлює похвалу своєму герою; 2) біографічна – фіксується місце і час народження персоналії, тлумачиться її ім'я, розповідається про батьків, дитинство, навчання, з'ясовуються причини втечі від світського життя й переходу у стан чернецтва, фіксується факт благочестивої смерті; 3) заключна – виклад поглядів і настанов святого щодо ведення праведного життя, додержання моральних засад, вірного служіння Богові [5].

У своєму розвитку українська агіографічна традиція пройшла низку етапів та нагромадила унікальні джерела, що становлять окрему сторінку педагогічної біографістики. Про життєдіяльність святих XI – середини XIII ст. розповідають такі визначні пам'ятки писемності, як «Житіє преподобного Антонія Печерського», «Житіє преподобного отця нашого Авраамія Смоленського» та ін. Окрему групу становлять т. зв. княжі житія: «Сказання про Бориса і Гліба», «Сказання про княгиню Ольгу», «Житіє великого князя Володимира, у святому хрещенні Василя» та ін.[2]. Вони дають важливі уявлення про розвиток культури, освіти і педагогічної думки Київської Русі, хоча за структурою й інформаційно-змістовим наповненням виходять за межі поняття «автентичне першоджерело», адже, мають біографічну частину, де присутня позиція автора, який вдається до тлумачення і систематизації фактографічного матеріалу.

Визначне місце в українській агіографічній традиції посідає постать Феодосія Печерського (XI ст.), що є третім після Бориса і Гліба святим, канонізованим Руською церквою та її першим преподобним. Присвячене йому «Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського» оповідає про перетворення Києво-Печерського монастиря у роки перших ігуменів Антонія і Феодосія на потужний центр освіти України. За багатьма ознаками цей твір відповідає сучасним уявленням про жанр біографії та водночас має універсальне дидактично-виховне значення, адже подає цікаві факти про дитинство і юність Феодосія, який замість ігор з однолітками служив у храмі, не хотів носити красиві «одежинки», пік просфори за власною ініціативою тощо. Тому мама часто карала 13-річного сина «за святість» [2].

Українські вчені вважають Феодосія Печерського одним із перших на Русі гуманістично й соціально спрямованих педагогів та просвітителів, який прагнув поєднати освіту, християнську мораль, ідеї соціальної справедливості

[8, с. 25]. Підстави для цього дають написані ним повчання морально-виховного змісту, що проповідують християнські цінності чесноти та необхідність викорінення згубних звичок.

Друге піднесення української агіографічної традиції у XVII – XVIII ст. було пов'язано з утвердженням естетико-художніх принципів бароко. Знаковим твором цього періоду став «Патерикон або житія св. отців печерських». Цей «провісник» української барокової агіографії істотно вплинув на розвиток цього жанру, що проявляється у житіях і житійних оповіданнях про ігуменів Варлама, Никона, Стефана, про «святих блаженних перших ченців печерських» Матфея, Деміяна, Єремію та ін. Для їхніх головних композиційних одиниць характерне більш або менш повне представлення біографій. Оповідючи про походження, дитинство, навчання, подвижницьку діяльність святого, автори акцентують на їхньому духовному прозрінні, індивідуальних світовідчуттях і переживаннях[6]. Ці адресовані українському населенню Речі Посполитої твори через образи, думки, вчинки конкретних осіб спонукали до переосмислення земної поведінки людей та їхньої духовної сутності. Посилення виховного впливу забезпечував трансцендентний зміст аскетичних подвигів подвижників, який коментувався положеннями Святого Письма. Вплетення біблійних текстів у сюжетні лінії біографій реальних людей становить одну з визначальних дидактичних ознак агіографічних творів.

Розвиток духовної культури за Давньоруської доби (IX – XIVст.), Польсько-Литовської доби (XIV–XVIIст.), доби козацької державності (кінецьXVII – XVIIIст.) і доби національного відродження (XVIII – початок XX ст.) позначається масивом біографічних творів і джерел особистого походження. Цей досі не систематизований і не осмислений корпус писемних пам'яток має стати предметом спеціального ґрунтовного вивчення з позицій педагогічної біографістики. Як окремі артефакти цього масштабного явища відзначимо фундаментальні біографії-життєписи визначних педагогів, культурних діячів, просвітителів (П. Куліша, К. Острозького, та ін.); некрологи панегірики (Т. Земки, П. Могили, П. Беринди, М. Смотрицького, К. Саковича, І. Величковського та ін.); мемуарні твори (О. Барвінського, О. Лотоцького та ін.), епістолярну спадщину (М. Грушевського, Ю. Дрогобича-Котермака та ін.).

Отже, велетенська доба розвитку української історії, культури й освіти XI – XVIII ст. становить складний і унікальний за своїм змістовим наповненням період формування української історико-педагогічної біографістики. З таких позицій він заслуговує на глибоке предметне вивчення вченими-педагогами.

Список використаних джерел

1. Брайчевська О. А., Ляшко С. М., Чишко В. С. Про традиції та джерелознавчу базу національної школи біографістики (кінець X – початок XX ст.). Українська біографістика: зб. наук. праць. К., 1996. Вип. 1. С. 29-44.

2. Жизнеописания достопамятных людей земли Русской (X-XX вв.) / сост. С. Бычков. М., 1992. 534 с.
3. Короткі українські регіональні літописи / упор. В. Шевчук. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 448 с.
4. Літопис руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець. К.: Ви-во «Дніпро», 1989. 592 с.
5. Павленко Г. І. Агіографія. *Енциклопедія історії України*. К.: «Наукова думка», 2005. Т. 1. С. 29-30.
6. Сінкевич Н. «Патерикон» Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам'ятки. К. : «Фенікс», 2013. 712 с.
7. Сухомлинська О.В. Переднє слово. *Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.* Кн. перша. X-XIX століття / за ред. В. О. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. С. 3-8.
8. Тригубенко В. В. Феодосій Печерський. *Українська педагогіка в персоналіях: У двох кн.* Кн. перша. X – XIX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. С. 23-28.